

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 3006-1377 (online)

№2 (113)

Астана
2026

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

ӘБДІҒАЛИҰЛЫ
Берік

– саяси ғылымдар кандидаты, алқа төрағасы (Қазақстан)

ИБРАЕВА
Ақмарал Ғосманқызы

– алқа төрағасының орынбасары, Қазақстан ұлттық жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)

ТАЙМАҒАМБЕТОВ
Жәкен Қожахметұлы

– ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)

САМАШЕВ
Зайнолла Самашұлы

– тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)

АЯҒАН
Бүркітбай Гелманұлы

– ҚР ҰҒА құрметті академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Еңбек сіңірген қайраткері (Қазақстан)

ОҢҒАРҰЛЫ Ақан

– тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)

ҮМІТҚАЛИЕВ
Ұлан Үмітқалиұлы

– тарих ғылымдарының кандидаты, профессор (Қазақстан)

ИСМАИЛОВА
Жанат Хамидовна

– тарих ғылымдарының докторы, профессор (Өзбекстан)

ЦЗИ Сяофен

– PhD докторы (Қытай)

ВОЛЬФРАМ Сабине

– PhD докторы (Германия)

ШТЕЙН Гил

– PhD докторы (АҚШ)

ОУТРАМ Алан

– PhD докторы (Ұлыбритания)

ШОМФАЙ Иштван

– PhD докторы (Венгрия)

ӘБДУАҚАП Қара

– PhD докторы (Түркия)

ДАВЫДОВ
Владимир Николаевич

– әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, PhD докторы (Ресей Федерациясы)

АҒАТАЙ
Өткірбай Мылтықбайұлы

– PhD докторы (Қазақстан)

ДУВАНБЕКОВ
Руслан Сабырұлы

– PhD докторы (Қазақстан)

ИСКАКОВ
Қуаныш Алдабергенұлы

– PhD докторы (Қазақстан)

EDITORIAL BOARD:

Berik Abdygaliuly	– candidate of Political Science (Chairman of the editorial board) (Kazakhstan)
Akmaral Ibrayeva	– deputy chairman of the editorial board, Academician of the National Academy of Natural Sciences of Kazakhstan, Doctor of historical sciences, Professor (Kazakhstan)
Zhaken Taimagambetov	– academician of NAS RK, Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Zainolla Samashev	– doctor of Historical Sciences, (Kazakhstan)
Ayagan Burkitbay	– Honorary Academician of the NAS RK, doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of RK (Kazakhstan)
Ongaruly Akan	– candidate of Historical Sciences (Kazakhstan)
Umitkaliev Ulan	– candidate of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan)
Ismailova Zhanat	– doctor of Historical Sciences, Professor (Uzbekistan)
Ji Xiaofen	– PhD (China)
Wolfram Sabine	– PhD (Germany)
Gil Stein	– PhD (USA)
Alan Outram	– PhD (UK)
Somfai Istvan	– PhD (Hungary)
Abdulvahap Kara	– PhD (Turkey)
Davydov Vladimir	– candidate of Sociological Sciences, PhD (Russian Federation)
Agatay Otkirbay	– PhD (Kazakhstan)
Duvanbekov Ruslan	– PhD (Kazakhstan)
Iskakov Kuanysh	– PhD (Kazakhstan)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ӘБДІҒАЛИҒҰЛЫ
Берік

– кандидат политических наук (председатель коллегии) (Казахстан)

ИБРАЕВА
Акмарал Госмановна

– заместитель председателя коллегии, Академик Казахстанской национальной академии естественных наук, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)

ТАЙМАГАМБЕТОВ
Жакен Кожаметович

– академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор (Казахстан)

САМАШЕВ
Зайнолла Самашевич

– доктор исторических наук, профессор (Казахстан)

АЯҒАН
Буркитбай Гелманулы

– Почетный академик НАН РК, доктор исторических наук, профессор, Заслуженный деятель РК (Казахстан)

ОНГАРУЛЫ Акан

– кандидат исторических наук (Казахстан)

УМИТКАЛИЕВ
Улан Умиткалиевич

– кандидат исторических наук, профессор (Казахстан)

ИСМАИЛОВА
Жанат Хамидовна

– доктор исторических наук, профессор (Узбекистан)

ЦЗИ Сяофен

– PhD доктор (Китай)

ВОЛЬФРАМ Сабине

– PhD доктор (Германия)

ШТЕЙН Гил

– PhD доктор (США)

ОУТРАМ Алан

– PhD доктор (Великобритания)

ШОМФАЙ Иштван

– PhD доктор (Венгрия)

КАРА Абдукап

– PhD доктор (Турция)

ДАВЫДОВ
Владимир Николаевич

– кандидат социологических наук, PhD доктор (Российская Федерация)

АГАТАЙ
Уткирбай Мылтыкбайулы

– PhD доктор (Казахстан)

ДУВАНБЕКОВ
Руслан Сабырулы

– PhD доктор (Казахстан)

ИСКАКОВ
Куаныш Алдабергенович

– PhD доктор (Казахстан)

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Музей ісі / Museology / Музейное дело

<i>Әбдіғалиұлы Б., Кадримбетова Н.</i> Музей кеңістігіндегі тас мүсіндер: ғылыми зерттеу және экспозициялау мәселелері	
<i>Әбдіғалиұлы Б., Кадримбетова Н.</i> Каменные изваяния в музейном пространстве: вопросы научного изучения и экспонирования	
<i>Abdighaliuly B., Kadrimbetova N.</i> Stone statues in museum spaces: issues of scholarly research and exhibition...	8
<i>Каженова Г.Т., Акжасарова А.К.</i> Визуальные стратегии Национального музея Республики Казахстан в контексте формирования национальной идентичности	
<i>Каженова Г.Т., Акжасарова А.К.</i> Ұлттық бірегейлікті қалыптастыру контексіндегі Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің визуалды стратегиялары	
<i>Kazhenova G.T., Akzhasarova A.K.</i> Visual strategies of the National museum of the Republic of Kazakhstan in the context of the formation of national identity.....	24
<i>Тынайқұлова М., Мұхтарова Г., Кадримбетова Н.</i> Reconstruction and museumification of the remains of the Golden Man: contemporary methods of research and digitalization	
<i>Тынайқұлова М., Мұхтарова Г., Кадримбетова Н.</i> Алтын адамның қанқа сүйегін жаңғырту және музейлендіру мәселелері: заманауи әдістері мен цифрландыру	
<i>Тынайқұлова М., Мұхтарова Г., Кадримбетова Н.</i> Реконструкция и музеефикация останков золотого человека: современные методы исследования и цифровизация.....	37
<i>Асылбекова Н.О., Баудиярова Қ.Б., Кистаубаева А.Қ.</i> Қазақ кесеқабы: көшпелі тұрмыстың музейлік бейнесі	
<i>Асылбекова Н.О., Баудиярова К.Б., Кистаубаева А.К.</i> Казахский кесеқап: музейное отражение кочевой бытовой культуры	
<i>Asylbekova N.O., Baudiyarova K.B., Kistaubayeva A.K.</i> Kazakh keseqap: the museum image of nomadic lifestyle.....	51

Археология / Archaeology / Археология

<i>Таймагамбетов Ж.К., Алипова С.Б.</i> О некоторых методах естественно-научных дисциплин применяемых в исследовании палеолита Казахстана	
<i>Таймагамбетов Ж.Қ., Алипова С.Б.</i> Қазақстан палеолитін зерттеуде қолданылатын жаратылыстану-ғылыми пәндердің кейбір әдістері туралы	
<i>Taimagambetov Zh., Alipova S.</i> On some methods of natural science disciplines applied in the study of the paleolithic of Kazakhstan.....	62
<i>Талеев Д.А.</i> Келес өңірі қалалары мен қоныстарының типологиясы	
<i>Талеев Д.А.</i> Типология городов и поселений Келесского региона	
<i>Taleev D.A.</i> Typology of cities and settlements of the Keles Region.....	75
<i>Бисембаев А., Калдыбаева Г., Ахатов Г.</i> Средневековый форпост Жезды на северных чинках Уstyurt: предварительные итоги исследования	
<i>Бисембаев А., Калдыбаева Г., Ахатов Г.</i> Үстірттің солтүстік жартастарындағы ортағасырлық Жезді бекеті: зерттеудің алдын ала нәтижелері	
<i>Bisembayev A., Kaldybayeva G., Akhatov G.</i> Medieval outpost Zhezdy on the northern escarpments of Ustyurt plateau: preliminary results of the study.....	89
<i>Иманғалиева М., Акымбек Е.</i> Природный фактор в выборе трасс караванных путей средневековья в Талас-Асинском бассейне	

- Иманғалиева М., Ақымбек Е.** Талас-Аса алабындағы ортағасырлық керуен жолдарының бағыттарын таңдаудағы табиғи фактор
Imangaliyeva M., Akymbek Ye. Natural factor in the selection of medieval caravan routes in the Talas-Asa basin..... 99
- Мурғабиев С., Бахтыбаев М., Малдыбекова Л., Серікбай Ә.** Қаратау жартас суреттерінің ішкі семантикалық сипатын саралау
Мурғабиев С., Бахтыбаев М., Малдыбекова Л., Серікбай А. Анализ внутренней семантики наскальных рисунков Каратау
Murgabaev S., Bakhtybaev M., Maldybekova L., Serikbay A. Analysis of the Semantic Properties of the Karatau Rock Pictures..... 112
- Шағирбаев М.С., Ганиева А.С., Сәкенов С.Қ., Идришева Б.У.** Археозоологическая характеристика хозяйственного уклада казахской зимовки Тажегүл-2 XVIII–XIX вв.
Шағирбаев М.С., Ганиева А.С., Сәкенов С.Қ., Идришева Б.У. XVIII–XIX ғғ. Тәжігүл-2 қазақ қыстауының шаруашылық құрылымының археозоологиялық сипаттамасы
Shagirbayev M.S., Ganiyeva A.S., Sakenov S.K., Idrisheva B.U. Archaeozoological characterization of the economic structure of the kazakh wintering site Tazhegul-2 of the 18th–19th centuries..... 125
- Бекзатқызы И.** Цифровые 3D-модели керамики как источник морфометрических данных (на материалах Костанайского областного историко-краеведческого музея)
Бекзатқызы И. Керамиканың цифрлық 3D-модельдері морфометриялық деректер көзі ретінде (Қостанай облыстық тарихи-өлкетану музейінің материалдары негізінде)
Bekzatkyzy I. Digital 3D models of ceramics as a source of morphometric data (based on the materials of the Kostanay regional museum of history and local lore)..... 148
- Этнология / Ethnology / Этнология**
- Somfai Kara D.** Kipchak-Turkic (Kuman) speaking peoples and Hungarian prehistory
Шомфай Кара Д. Қыпшақ-түркі (құман) халықтары және мажарлардың арғы тарихы
Шомфай Кара Д. Кыпчакско-тюркские (куманские) народы и предыстория венгров..... 162
- Әшбекова Г.У., Үмітқалиев Ұ.У., Саутбекова А.Г.** Қазақ халқының зергерлік бұйымдарындағы космологиялық символдар мен сакралдық түсініктер (Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі материалдары негізінде)
Әшбекова Г.У., Умитқалиев У.У., Саутбекова А.Г. Космологические символы и сакральные представления в ювелирных изделиях казахского народа (на основе материалов Национального музея Республики Казахстан)
Eshbekova G.U., Umitkaliyev U.U., Sautbekova A.G. Cosmological symbols and sacred concepts in the jewelry of the Kazakh people (based on the materials of the National Museum of the Republic of Kazakhstan)... 168
- Ермекбаева М.А.** Қазақ мақал-мәтелдеріндегі қасқыр бейнесінің этномәдени семантикасы
Ермекбаева М.А. Этнокультурная семантика образа волка в казахских пословицах и поговорках
Yermekbayeva M.A. Ethnocultural semantics of the wolf image in Kazakh proverbs and sayings..... 179
- Жумадилова К.А., Әкиджи М., Утенов О.Т.** Түркі халықтарының дәстүрлі дүниетанымындағы «Жер-Су» ұғымы: мифологиялық негіздері мен мінәжат тәжірибелері
Жумадилова К.А., Әкиджи М., Утенов О.Т. Концепт «Жер-Су» в традиционном мировоззрении тюркских народов: мифологические основы и ритуальные практики
Zhumadilova K.A., Ekici M., Utenov O.T. The concept of «Yer-Sub» in the traditional worldview of Turkic peoples: mythological foundations and ritual practices..... 191

Тарих / History / История

- Сыдықов Е.Б., Дүйсен С.Ж., Жұманбай Р.Н.* 1920–1930 жылдары Қызылорда қаласында арнаулы орта және жоғары оқу орындарының құрылуы
Сыдықов Е.Б., Дүйсен С.Ж., Жұманбай Р.Н. Создание средних и высших учебных заведений в городе Кызылорда 1920-1930 годы
Sydykov E.B., Duysen S.Zh., Zhumanbay R.N. Establishment of secondary and higher educational institutions in the city of Kyzylorda 1920-1930 years..... 202
- Baigabatova N. K., Ishkalova G.I.* Labor market adaptation strategies of repatriates in the Zhetysu region
Байғабатова Н.К., Ишкалова Г.И. Репатрианттардың Жетісу облысының еңбек нарығына бейімделу стратегиялары
Байғабатова Н. К., Ишкалова Г.И. Стратегии адаптации репатриантов к рынку труда области Жетысу... 216
- Примкулова Г.Ж., Динашева Л.С., Орынбасарова Г.Ж.* Дәруіштер мұрасының Түркістан қаласының рухани-мәдени келбетін қалыптастырудағы рөлі мен маңызы
Примкулова Г.Ж., Динашева Л.С., Орынбасарова Г.Ж. Значение наследия дервишей в формировании духовного и культурного облика города Туркестан
Primkulova G.Zh., Dinasheva L.S., Orynbasarova G.Zh. The role of dervish heritage in shaping the spiritual and cultural identity of Turkestan..... 225

Шолу / Review / Обзор

- Жунисханов А., Маслов Х.Б., Құрманғалиев А. Ә.Т.* Төлеубаевтың «Раннесакская Шиликтинская культура» монографиясына шолу
Жунисханов А., Маслов Х.Б., Курманғалиев А. Обзор на монографию А.Т. Толеубаева «Раннесакская Шиликтинская культура»
Zhuniskhanov A., Maslov Kh.B., Kurmangaliev A. Review of A.T. Toleubayev's The Early Saka Shilikti Culture..... 238

ҚАЗАҚ КЕСЕҚАБЫ: КӨШПЕЛІ ТҰРМЫСТЫҢ МУЗЕЙЛІК БЕЙНЕСІ

Аңдатпа. Мақала қазақтардың дәстүрлі көшпелі тұрмысындағы заттық мәдениет үлгілерінің музей кеңістігіндегі репрезентациясын талдауға арналған. Зерттеудің нысаны ретінде көшпелі өмір салтында кеңінен қолданылған дәстүрлі тұрмыстық бұйымдардың бірі қарастырылып, оның тұрмыстық құрал ретіндегі бастапқы функциясынан музей экспонатына айналу жолы «құрал-экспонат» трансформациясы аясында қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – дәстүрлі бұйымның материалдық, функционалдық және семантикалық қырларын айқындап, музей кеңістігіндегі бейнесін музейтанулық тұрғыдан талдау. Әдіснамалық негізін заттың мәдени өмірбаяны теориясы, музейлік экспозициялық талдау және салыстырмалы-типологиялық әдістер құрайды. Зерттеу материалдары ретінде Қазақстан Республикасының Ұлттық орталық музейі, Өзбекстан тарихи мемлекеттік музейі және Ресей музейлерінде сақталған ұқсас үлгілер пайдаланылды. Зерттеу нәтижелері көшпелі тұрмыста қолданылған бұл бұйымның тек практикалық қызмет атқарып қоймай, эстетикалық, әлеуметтік және символикалық мәнге ие күрделі этнографиялық нысан болғанын көрсетеді. Сонымен қатар музей экспозицияларында бұйымның бастапқы функциялық контексті сақталмаған жағдайда, оның мәдени мазмұны мен мағыналық қабаттары толық ашылмайтыны байқалды. Қорытындысында дәстүрлі бұйымдарды музейде олардың мәдени және символдық мағынасымен бірге таныстырудың маңызы айқындалды. Мақалада кесеқап жәрмеңкелік сауда арқылы қалыптасқан көшпелі тұрмыстың бейімделу тәжірибесінің материалдық көрінісі және музейлік репрезентация объектісі ретінде қарастырылады.

Кілт сөздер: кесеқап, шынықап, көшпелі мәдениет, тұрмыстық бұйым, заттың мәдени өмірбаяны, музейлік репрезентация, этнографиялық экспонат, тасымал мәдениеті.

Дәйексөз үшін: Асылбекова Н.О., Баудиярова Қ.Б., Кистаубаева А.К. Қазақ кесеқабы: көшпелі тұрмыстың музейлік бейнесі // Мәдени мұра. 2026. №2 (113) бб. 51-61 (қаз.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2026.v26.i2.04>

Кіріспе

Қазақстан аумағында жәрмеңкелік сауда XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында кең ауқымды әлеуметтік-экономикалық құбылысқа айналды. Бұл кезеңде жәрмеңкелер тек айырбас алаңы ғана емес, жаңа тұрмыстық тауарлар мен мәдени үлгілердің көшпелі ортаға таралу арналары қызметін атқарады. А. Кистаубаеваның фотоқұжаттар мен архивтік материалдарға негізделген зерттеуінде Ресей және Орта Азия бағытындағы сауда жолдарының

жандануымен қазақ даласына фарфор, фаянс, шыны ыдыстар, шай және өзге де фабрикалық бұйымдардың кеңінен ене бастағаны көрсетіледі (Кистаубаева, 2022: 163). Автор деректеріне сәйкес, XIX ғасырдың ортасынан бастап Семей, Петропавл, Омбы секілді кеден пункттері арқылы сырттан әкелінетін тауар көлемі тұрақты өсіп, жәрмеңкелер көшпелі және отырықшы мәдениеттер түйіскен кеңістікке айналды.

Аталған үрдіс көшпелі қоғамның

тұтыну құрылымын өзгертіп қана қоймай, тұрмыстық бейімделудің жаңа формаларын қалыптастырады. Жетісу қазақтарының жаңа тұрмысқа бейімделуін талдаған Л.А. Бисембаева дәстүрлі мәдени ортаға сырттан келген тұрмыстық заттардың біртіндеп еніп, күнделікті өмір тәжірибесіне бейімделгенін атап көрсетеді (Бисембаева, 2019: 35–52). Сынғыш фарфор мен шыны кеселердің кең таралуы оларды сақтау мен тасымалдаудың арнайы тәсілдерін қажет етті. Осы тұрғыдан алғанда, кесеқап жәрмеңкелік сауда арқылы енген жаңа материалдық мәдени элементтерге көшпелі қоғамның практикалық жауап беруінің нақты көрінісі ретінде қалыптасты. Кистаубаева атап өткендей, жәрмеңке кеңістігі жаңа заттардың күнделікті тұрмысқа сіңуіне жағдай жасап, қазақтардың дәстүрлі тасымал мәдениетінің қайта құрылуына ықпал етті (Кистаубаева, 2022: 164–165). Кесеқап – көшпелі тұрмыс қажеттілігінен туындаған дәстүрлі тұрмыстық бұйым. Ол шыны немесе қыштан жасалған кеселердің сынбай сақталуы мен тасымалдануын қамтамасыз етуге арналған. Кесеқаптар (шынықап, аяққап) көшпелі тұрмыс жағдайында фарфор және фаянстан жасалған пиалаларды көшу барысында сынудан сақтау мақсатында қолданылған арнайы футляр қызметін атқарған. Бұл бұйымдар қазақтардың тасымал мәдениетінің құрамдас бөлігі ретінде қалыптасып, сынғыш ыдыстарды қорғауға бейімделген практикалық шешім болған (Бекназаров, 2009: 56). Кесеқаптар негізінен тері, ағаш, киіз және ши секілді көшпелі ортада қолжетімді әрі төзімді материалдардан жасалған. Қазақтардың дәстүрлі тұрғын үйі мен тұрмыстық кеңістігін зерттеген В.В. Востров пен И.В. Захарова көшпелі тұрмыста қолданылатын заттардың материалдық ортаға және қозғалыс жағдайына бейімделіп қалыптасқанын көрсетеді (Востров, Захарова, 1989: 181). Материал таңдау бұйымның қорғаныштық және тасымалдық қызметіне тікелей тәуелді болды. Бір, екі немесе үш ұялы үлгілерінің кездесуі оның сыйымдылық ерекшелігін ғана емес, кей жағдайда әлеуметтік мәртебелік мәнін де көрсетеді. Ою-өрнек, металл бедерлеу және қайыс баулар кесеқаптың қолданыстық сипатымен қатар эстетикалық мазмұнға ие болғанын айғақтайды. Кесеқап халық арасында «кесеқап», «тәркеш», «теркеш», «қалмақбас» сияқты әртүрлі аттармен белгілі. Бұл атаулардың әртүрлі нұсқалары қазақтың этнографиялық терминологиясына арналған

энциклопедиялық еңбектерде де тіркелген (Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі, 2012, 3-т.: 197). Бұл атаулардың көптүрлілігі аталмыш бұйымның тек қазақ тұрмысында ғана емес, кеңірек мәдени кеңістікте таралғанын көрсетеді. Ол көшпелі және жартылай көшпелі түркі халықтарының материалдық мәдениетіне ортақ болған.

Кесеқаппен қатар, қазақ тұрмысында шай ішу рәсіміне қызмет ететін өзге де арнайы бұйымдар қалыптасты. Зерттеушілердің пікірінше, XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап шайдың күнделікті тұрмысқа енуімен оған байланысты ыдыстар мен тұрмыстық аксессуарлардың арнайы түрлері кеңінен тарай бастаған. Бұл үдеріс көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтына бейімделген заттық мәдениет кешенінің қалыптасуына ықпал етті. Шай сақтауға арналған матадан тігілген қалталар фабрикалық және қолөнерлік материалдардың қатар қолданылуымен ерекшеленеді. Мұндай бұйымдардың сыртқы бетінің сәнделуі күнделікті тұрмыстық заттардың да эстетикалық мәнге ие болғанын көрсетеді. Этнографиялық зерттеулерде шай қалталарының ілінетін немесе алып жүруге ыңғайлы етіп жасалуы олардың тек сақтау құралы ғана емес, тұрмыстық кеңістікті ұйымдастыру элементі болғанын аңғартады. Қант қалталары да шай ішу рәсімінің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылады. Ақ түсті фабрикалық матадан тігілген, кесте мен желбіршек арқылы безендірілген бұл бұйымдар дәстүрлі тұрмыста қанттың құнды өнім ретінде сақталғанын көрсетеді. Қазақтың материалдық мәдениетіне арналған еңбектерде мұндай сәндік элементтердің әйелдер қолөнерінің көрінісі ретінде бағаланатыны атап өтіледі. Пиалаларға арналған ағаш футляр – чанықап – шай рәсімінде қолданылатын ыдыстарды қорғауға арналған бұйым. Геометриялық ою-өрнекпен әшекейленген, темір ілгек пен құлып жүйесі бар бұл футлярлар көшпелі тұрмыста ыдыстарды сындырмай алып жүруге бейімделген. Зерттеулерде чанықаптардың Орта Азия халқына ортақ мәдени ықпалдастық аясында дамығаны, алайда қазақ ортасында өзіндік пішіндік және сәндік ерекшеліктерге ие болғаны көрсетілген.

Кесеқап көшпелі қоғамның материалдық мәдениетінде сынғыш ыдыстарды сақтау мен тасымалдауға арналған практикалық шешім

ғана емес, көшпелі тұрмыстың бейімделу тәжірибесін бейнелейтін этнографиялық нысан ретінде қалыптасты. Сонымен қатар ол тасымал мәдениеті, тұрмыстық кеңістікті ұйымдастыру дәстүрі және шай мәдениетімен байланысты қалыптасқан заттық мұраның маңызды құрамдас бөлігі.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Қазақтардың дәстүрлі тұрмысындағы материалдық мәдениет мәселесі «Традиционная культура жизнеобеспечения казахов» (Н.Әлімбай, М. Мұқанов және Х.Арғынбаев, 1998: 112-115) атты еңбегінде кешенді теориялық тұрғыдан қарастырылады. Авторлар тіршілікті қамтамасыз ету мәдениетін ас-тағам, тұрмыстық жабдықтар мен кеңістікті ұйымдастыру элементтерінің өзара функционалдық байланысына негізделген жүйе ретінде түсіндіреді. Бұл тәсіл дәстүрлі қоғамдағы жекелеген бұйымдарды оқшау емес, жүйелік контексте талдауға мүмкіндік береді. Еңбекте тағамды тікелей дайындау немесе тұтыну қызметін атқармайтын, бірақ тұрмыстық жүйенің тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз ететін қосалқы заттардың маңызы ерекше атап өтіледі. Бұл зерттеу кесеқапты ас-тағам жүйесіне қатысты қосалқы тұрмыстық бұйым ретінде, сондай-ақ оның функциялық мәнінің өзгеруі нәтижесінде музейлік экспонатқа айналу үдерісін пайымдауға маңызды теориялық-әдіснамалық негіз ұсынады. Кесеқаптың жасалу технологиясына қатысты жекелеген мәліметтер Дәулет Шоқпарұлының «Теріден жасалатын бұйымдарды құрастыру технологиясы» атты еңбегінде келтіріледі (Шоқпарұлы, 2005: 35-40). Қазақстан музейлеріндегі этнографиялық коллекцияларды талдауға арналған зерттеулерде кесеқап «ыдыс-аяқ және ас-тағам материалдары» тобының құрамында қысқаша сипаттамалық деңгейде ғана қамтылып, дербес нысаны ретінде арнайы талданбаған. Қазақтың дәстүрлі ыдыс-аяқ жүйесіне арналған зерттеулер әртүрлі кезеңдерде бірқатар көрнекті ғалымдардың еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Атап айтқанда, Эдуард Масанов, Әлкей Марғұлан, Халел Арғынбаев, Сейіт Кенжеахметов сынды авторлар қазақыдыс-аяқтарының түрлері, жасалу технологиясы, қолданылған материалдары мен тұрмыстық қызметі жөнінде маңызды деректер ұсынады. Ә.Х. Марғұлан қолөнер бұйымдарын сипаттай отырып, дәстүрлі дастархан мәдениетінде қолданылған ыдыс-аяқтардың

жасалу тәсілдеріне, ою-өрнек жүйесіне және терминологиясына назар аударады (Марғұлан, 1986: 195-196). Алайда аталған зерттеулерде кесеқап, негізінен, жалпы контексте ғана аталып өтіп, дербес талдау объектісі ретінде арнайы қарастырылмайды.

Ғылыми әдебиеттерде кесеқап әртүрлі зерттеу тақырыптарының құрамында, жекелеген сипаттамалық немесе контекстік деңгейде ғана қарастырылады. Бұл үдеріс кесеқаптың дербес этнографиялық объект ретіндегі зерттелу деңгейінің шектеулі екенін көрсетеді. Дегенмен қазіргі этнографиялық және музейтанулық әдебиеттерде кесеқап көбіне ыдыс-аяқ жүйесінің құрамында жанама түрде ғана қарастырылып, оның дәстүрлі тұрмыстағы функциялары мен музей кеңістігіндегі репрезентациясы біртұтас ғылыми нысан ретінде арнайы зерттелмеген. Жүргізілген тарихнамалық талдау кесеқаптың қазақтың дәстүрлі материалдық мәдениеті құрамында аталғанымен, оның музейлік репрезентациясы мен «құрал-экспонат» трансформациясы арнайы зерттеу нысаны ретінде қарастырылмағанын көрсетті. Бұл мәселе осы зерттеудің негізгі ғылыми бағытын құрайды. Сонымен қатар қолжетімді ғылыми әдебиеттерде кесеқаптың музейлік коллекцияларда сақталуы, экспозицияда ұсынылу ерекшеліктері және музейлік интерпретациясы арнайы зерттеу нысаны ретінде қарастырылмаған.

Қазіргі этноархеологиялық зерттеулер дәстүрлі материалдық мәдениет элементтерін тарихи-мәдени контексте қарастырудың маңызын көрсетеді (Ашим, Ажығали, 2023: 885-887). Зерттеу жұмысы кешенді әрі көпдеңгейлі әдіснамалық ұстанымдарға негізделеді. Кесеқаптың тұрмыстық құралдан музейлік экспонатқа дейінгі трансформациясын талдау үшін И. Копытоф негіздеген «заттық мәдени өмірбаяны» тұжырымдамасы әдіснамалық ұстаным ретінде пайдаланылды (Kopytoff, 1986: 64-65). ҚР Ұлттық орталық музейі қорындағы КП 1489 нөмірлі кесеқаптың мәдени өмірбаяны оны Алтынмел болысындағы тұрмыстық қолданыстан музейлік коллекцияға өту үдерісі арқылы айқын көрсетеді: бастапқыда көш барысында сынғыш ыдысты қорғау функциясын атқарған бұйым болған. ҚР Ұлттық орталық музейі қорындағы кесеқап XIX ғасырдың екінші жартысына мерзімделеді. Бұйым ағаштан жасалған, қақпағы бар футляр түрінде орындалған, аузы қайыс бау арқылы бекітіледі.

Қақпағының беткі бөлігі зооморфты және көгеріс оюлармен өрнектеліп, сәндік-қолданбалы сипатқа ие. Экспонаттың ұзындығы шамамен 18 см, сақталу жағдайы орташа (қақпағында жарықтар байқалады). Музейлік тіркеу деректеріне сәйкес, кесеқап Алтынемел болысы, Қапал уезі аумағынан алынған. ХХ ғасырда этнографиялық жәдігер ретінде тіркеліп, экспозициялық объект мәртебесіне ие болды.

Аталған әдіс аясында кесеқаптың жасалу үдерісі, тұрмыстық ортадағы функциясы мен мағынасы, қолдану контексті, сондай-ақ оның музейлік жинаққа енуі, экспозициялық және коллекциялық статусқа көшу кезеңдері жүйелі түрде қарастырылады. Осы арқылы заттың уақыт пен әлеуметтік ортаға байланысты өзгермелі мәні, яғни тұрмыстық бұйымнан этнографиялық жәдігерге дейінгі трансформациясы талданады. Бұл әдіснамалық негіз жайлы И. Копытоф «The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process» атты ғылыми мақаласында жан-жақты теориялық тұрғыдан зерттеген (Kopytoff, 1986: 66-68). Яғни, материалдық заттарды әлеуметтік мағынаға ие, динамикалық объектілер ретінде қарастырып, олардың «өмірлік циклін» талдауды ұсынады. Аталған еңбекте музейлік экспонаттың «өмірбаянын» және заттың тауарлық айналымға енуі үдерісін түсіндіретін аналитикалық модель қалыптастырылған. Осы зерттеуде кесеқаптың өндірілуінен бастап, этнографиялық сипат алып, музей экспонатына және коллекциялық объектіге айналу жолы назарға алынады. ҚР Ұлттық орталық музейі қорында сақталған ХІХ ғасырдың екінші жартысына жататын кесеқап үлгісі көшпелі тұрмыста қолданылған бұл бұйымның конструкциялық және көркемдік ерекшеліктерін айқын көрсетеді (Сур.1.)

Сур. 1. Кесеқап. КП 1489. Қазақстан Республикасының Ұлттық орталық музейі қоры. ХІХ ғасырдың екінші жартысы.

Fig. 1. Kesenap. KP 1489. Collection of the National Central Museum of the Republic of Kazakhstan. Second half of the 19th century.

Қазақ кесеқаптарының өзге түркі халықтарындағы үлгілерімен, әсіресе Өзбекстан Республикасы музейлері қорында сақталған аналогтарымен салыстырмалы талдау жүргізілді. Зерттеуге Өзбекстан тарихи мемлекеттік музейінің этнографиялық қорында сақталған, қазақтарға тиесілі чиниқап, қант және шай қалта үлгілері (Сур. 2) енгізілді. Бұл музей қорындағы Э.44-154 нөмірлі шай қалта сыртқы беті фабрикалық мата мен барқыт қиындыларынан құрастырылып тігілген. Артқы бөлігі ақ түсті фабрикалық бұршақты матадан жасалған. Жоғарғы жиегіне түрлі түсті жіптерден өрілген тұтқа бекітілген. Э.44-155 нөмірлі қант қалта ақ түсті фабрикалық матадан тігілген, сыртқы бетіне түрлі түсті жіптермен кестеленген екі желбіршек қондырылған, жоғарғы бөлігінде мата бау өткізілген төрт ілмек орналасқан. Ал Э.44-211 нөмірлі чанықап (шынықап) пиала салуға арналған ағаш футляр болып табылады. Оның пішіні қақпағы бар жарты шар тәрізді, екі бүйірінде құлақшалары бар. Беті оймышталған геометриялық өрнекпен безендірілген. Бір жағында қайыс ілмекті темір сақина, екінші жағында қақпақты бекітетін темір ілгекті құлып жүйесі орналасқан. Футлярдың диаметрі 23,5 см, жалпы ұзындығы 15,5 см. Бұл бұйымдардың барлығы шай ішу мәдениетіне байланысты қалыптасқан тұрмыстық кешеннің құрамдас бөліктері болып табылады. Зерттеу барысында кесеқаптың көшпелі тұрмыстағы функциялары мен қазіргі музей экспозицияларындағы репрезентациялық ерекшеліктері қарастырылды. Осы тұрғыдан кесеқап жәрмеңкелік сауда арқылы қалыптасқан көшпелі тұрмыстың сынғыш ыдыстарға бейімделу тәжірибесін бейнелейтін материалдық мәдениет феномені әрі музейлік репрезентация нысаны ретінде талданды.

Осы зерттеуде «музейлік бейне» ұғымы экспонаттың музей кеңістігінде материалдық, визуалды, мәтіндік және семантикалық тұрғыдан ұсынылады. Зерттеудің негізгі ғылыми өзегі болып табылатын «музейлік бейне» ұғымын тереңірек ашу мақсатында музеологиялық дисплей-анализ әдісі қолданылды. Бұл әдіс экспонаттың музей кеңістігіндегі көрінісін, экспозициялық контексті және көрерменмен орнататын визуалды әрі мағыналық қарым-қатынасын талдауға мүмкіндік береді. Қазақстан музейлеріндегі кесеқап үлгілерін Өзбекстан музейлерінде сақталған «шынықап» үлгілерімен салыстыру арқылы, аталмыш бұйымды

Сур. 2. Чанықап (Э.44-211), шай қалта (Э.44-154) және қант қалта (Э.44-155). Өзбекстан Республикасының Мемлекеттік тарихи музейі қоры. XIX ғасырдың соңы – XX ғасырдың басы.

Fig. 2. Chanyqap (E.44-211), tea pouch (E.44-154) and sugar pouch (E.44-155). Collection of the State Historical Museum of Uzbekistan. Late 19th – early 20th century

ұсынудағы музейлік интерпретациялар мен көрме шешімдерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға бағытталған салыстырмалы дисплейлік талдау жүргізіледі. Салыстыру барысында форма, материал, ұя саны, безендіру әдістері және экспозициялық контекст секілді көрсеткіштер негізге алынды. Бұл әдіс кесеқап пен шынықапты көшпелі және жартылай көшпелі мәдени кеңістіктің ортақ материалдық феномені ретінде қарастыруға жағдай жасайды. Осы әдістердің кешенді қолданылуы кесеқаптың дәстүрлі тұрмыстағы қызметін ғана емес, оның қазіргі музей кеңістігіндегі бейнесін де жүйелі түрде талдауға мүмкіндік береді.

Ресей музейлерінің этнографиялық қорларында сақталған кесеқап үлгілері де салыстырмалы талдау үшін маңызды дереккөз. Салыстырмалы талдау мақсатында Ресей Федерациясының Омбы мемлекеттік тарихи-өлкетану музейі қорында сақталған кесеқап үлгісі де қарастырылды. ОМК-1669 (ЭК-241, № ГК 3787779) инвентарлық нөмірімен тіркелген бұл бұйым XIX ғасырдың соңы – XX ғасырдың басына мерзімделеді. Кесеқап теріден қолмен жасалған, өлшемі 16,5×16 см, тұтқасының ұзындығы 9 см. Музейлік сипаттамаға сәйкес, бұйым фарфор және фаянс кеселерді тасымалдауға арналған футляр қызметін атқарған. Экспонат 1923 жылы Географиялық қоғамнан музей қорына қабылданған қазақтардың тұрмыстық бұйымдары коллекциясының құрамына кіреді. Конструкциялық ерекшеліктері мен қызметтік мақсаты Қазақстан Республикасының Ұлттық орталық музейі қорындағы кесеқап үлгілерімен ұқсас болып келеді. Бұл үлгілер көбіне қор коллекциялар құрамында сақталып, типологиялық және сипаттамалық деңгейде

тіркелген. Экспонаттың материалдық құрылымы мен жасалу ерекшеліктері қазақтардың дәстүрлі тасымал мәдениетіне тән белгілерді айқын көрсетеді (Сур. 3).

Сур. 3. Кесеқап. ОМК-1669 (ЭК-241, № ГК 3787779). Омбы мемлекеттік тарихи-өлкетану музейінің қоры. XIX ғасырдың соңы – XX ғасырдың басы.

Fig. 3. Keskapaq. OMK-1669 (EK-241, State Catalogue № 3787779). Collection of the Omsk State Museum of History and Regional Studies. Late 19th – early 20th century.

Омбы мемлекеттік тарихи-өлкетану музейі қорындағы үлгінің зерттеуге енгізілуі кесеқаптың қазақтардың тарихи қоныстану кеңістігінде таралғанын және оның музейлік коллекцияларда әртүрлі өңірлерде сақталғанын көрсетуге мүмкіндік береді.

Мұндай материал таңдау көшпелі ортада қолжетімді шикізатқа, беріктік пен тасымалдау ыңғайлылығына негізделген. Этнографиялық деректер бойынша кесеқаптар көбіне тұтас ағаштан ойылып, тал шыбықтан тоқылып немесе ағаш қаңқаға өңделген тері қаптау арқылы жасалған. Кейбір үлгілер жартышар қақпақпен жабылып, қайыс баулар арқылы бекітілген. Мұндай конструкциялық шешімдер кесеқаптың көш кезінде ерге бөлек ілініп тасымалдануына мүмкіндік берген, бұл оның қорғаныштық әрі мобильді функциясын айқындайды (Бекназаров, 2009: 57-58). Бұл тәжірибе тек қазақтарға ғана тән

емес, ол көршілес түркі халқының материалдық мәдениетінде де ұқсас үлгілерде көрініс тапқан.

Талдау

Дәстүрлі тұрмыстық бұйымдардың музей кеңістігіне енуі олардың бастапқы қолдану табиғатын өзгертеді. Көшпелі тұрмыста нақты функция атқарған кесеқап музей жағдайында заттық мәдениетті бейнелейтін этнографиялық дереккөзі және визуалды репрезентация объектісі ретінде қайта интерпретацияланады. Бұл тұрғыда кесеқаптың музейлік бейнесі оның материалдық құрылымымен шектелмейді. Ол экспозициялық контекст, түсіндірме мәтіндер, көршілес экспонаттар және музейлік нарратив арқылы қалыптасады. Осы тұрғыдан алғанда, Өзбекстан музейлері қорында сақталған шынықап, шай қалта және қант қалта сияқты бұйымдар кесеқапты кең мәдени-тарихи контексте қарастыруға болады. (Сурет 2) Өзбекстан музейлері қорындағы шынықап, шай қалта және қант қалта үлгілері қазақ кесеқабының мәдени-функционалдық контекстін ашуға мүмкіндік беретін салыстырмалы материал ретінде пайдаланылды.

Қазақстан музейлері қорындағы кесеқап үлгілері көшпелі ортада сынғыш ыдыстарды қорғауға бағытталған тұрмыстық шешімнің орныққанын айқындайды. Бұл бұйымдар қазақ қоғамында шай ішуге байланысты заттық кешеннің болғанын дәлелдейді. Орталық Азия халықтарының тұрмыстық мәдениетін зерттеген Г.Д. Джанабаева шай ішуге қатысты заттық кешендердің аймақ халықтарының мәдени байланыстары мен өзара ықпалдастығын көрсететін маңызды көрсеткіш екенін атап өтеді (Джанабаева, 2019: 42-45). Олар шай мәдениетінің тек сусын тұтыну деңгейінде ғана емес, оған қызмет ететін арнайы тұрмыстық және сәндік бұйымдар жүйесі арқылы жүзеге асқан. Мұндай талдау қазақтың дәстүрлі материалдық мәдениетін этнографиялық тұрғыдан кешенді түсінуге мүмкіндік береді. Көшпелі ортада кесеқап кеселерді тасымалдау кезінде қорғайтын футляр қызметін атқарған. Сонымен қатар оның эстетикалық безендірілуі әлеуметтік мәртебелік мәнге де ие болғанын көрсетеді. Музейтанулық тұрғыдан алғанда, далалық қолданыстан музей экспонатына айналуы заттың мәдени өмірбаянының жаңа кезеңін білдіреді. Бұл кезеңде бұйым өзінің бастапқы функционалдық ортасынан ажырайды. Алайда, көбіне музей

экспозицияларында жалпы ыдыс-аяқ кешенінің құрамдас бөлігі ретінде ұсынылып, оның көшпелі өмір салтындағы нақты функциясы мен қозғалысқа бейімделген тұрмыстық мәні жеткілікті деңгейде ашылмай қалады.

Кесеқаптың пайда болу логикасы көшпелі тұрмыстың кеңістіктік ұйымдасуымен және ас-тағам жүйесінің ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Көшпелі өмір салтында тұрмыстық заттарға қойылатын негізгі талаптар – тасымалға қолайлылық, беріктік және функционалдық икемділік болды. Дәстүрлі түрде ыдыстар ағаш, тері және металдан жасалғанымен, XVIII–XIX ғасырлардан бастап қазақ тұрмысына фарфор, фаянс және шыны кеселер кеңінен ене бастады. Бұл үдеріс сауда қатынастарының жандануымен және сырттан келген заттардың әлеуметтік бедел белгісі ретінде қабылдануымен байланысты болды. Сынғыш фарфор пиалалардың таралуы оларды қорғауға арналған арнайы қаптарға қажеттілікті арттырып, кесеқаптың тұрмыста орнығуына ықпал етті (Бекназаров, 2009: 56). XIX ғасыр деректері, соның ішінде Адольф Янушкевич жазбалары, фарфор ыдыстарының қазақ тұрмысында қолданылғанын көрсетеді (Янушкевич, 1966: 125). XX ғасыр басындағы саяхатшылар мен зерттеушілердің жазбаларында қазақ тұрмысында сырттан әкелінген шай, қант және фарфор ыдыстарының кеңінен қолданыла бастағаны байқалады (Гинс, 1913: 215-217). Мұндай ыдыстарды сақтау мен тасымалдау үшін қорғаныш құралдары қажет болды. Осы қажеттілік кесеқаптың маңызын арттырып, оны сынғыш әрі әлеуметтік мәртебелік мәнге ие фарфор кеселерді қорғауға арналған тұрмыстық шешім ретінде орнықты.

Көшу барысында жүк артқанда немесе маусымдық қоныс ауыстырғанда ыдыстардың бүтіндігін сақтау қажеттілігі кесеқаптың инженерлік тұрғыдан ойластырылған конструкциясын қалыптастырды. Ол қозғалысқа бейімделген материалдық ұйымдасу жүйесінің маңызды элементі болды. Негізгі қызметі – механикалық зақымданудан қорғау. Сонымен қатар этнографиялық деректер бойынша оның киіз үйдің оң жақ бөлігінде орналасуы ас-тағам мәдениетімен тікелей байланысын көрсетеді. Жүк арасында тұруы оның мобильді функциясын айғақтайды. Осылайша, кесеқап тек ыдыс салғыш емес, көшпелі тұрмыстың кеңістіктік логикасын бейнелейтін материалдық феномен ретінде көрінеді. XIX ғасырдың екінші

жартысында фарфор және фаянс ыдыстарының қазақ тұрмысына жаппай енуімен оның конструкциялық жетілуіне ықпал етті. Ұя санының артуы, қақпақтың тығыз жабылуы, бау мен ілмек жүйесінің жетілдірілуі – барлығы да сынғыш ыдысты қауіпсіз тасымалдауға бағытталды. Сонымен қатар фарфор кеселердің сыйлық ретінде берілуі кесеқаптың да әлеуметтік мәнін арттырды. Кесеқап кей жағдайларда кесемен бірге тарту-таралғы ретінде ұсынылып, әлеуметтік қарым-қатынас мәдениетінің бір бөлігіне айналды. Мұндай жағдайларда оның безендірілуіне, сәндік элементтеріне ерекше назар аударылған.

Кесеқаптың жасалу технологиясы оның функциясына тікелей тәуелді болды. Көшпелі ортада қолжетімді әрі төзімді тері, ағаш, киіз және ши пайдаланылды. Әр материалдың өзіндік технологиялық ерекшелігі және қолдану аясы қалыптасты. Тері кесеқаптар ең кең таралған түрлердің бірі болды. Ағаш кесеқаптардың беріктігі жоғары болғанымен, салмағы ауырлау келген, сондықтан олар көбіне қыстауларда немесе қысқа көштерде пайдаланылған. Киіз және ши кесеқаптар жеңіл әрі икемді болып, бірнеше кесені бірге салуға ыңғайлы болды. Мұндай үлгілер көбіне цилиндр пішінді болып, ағаш түбі мен қақпағы киізбен қапталды. Ою-өрнек пен жіппен тігу тәсілдері кесеқаптың эстетикалық қырын күшейтті (Шоқпарұлы, Даркембайұлы, 2007: 107-109). Бұл кесеқаптардың тек тұрмыстық құрал емес, сәндік-қолданбалы өнер туындысы ретінде де бағаланғанын көрсетеді.

Экспозициялық тұрғыдан алғанда, Қазақстан музейлерінде кесеқап көбіне киіз үй интерьерінің құрамдас бөлігі ретінде көрсетіледі. Экспозицияда кесеқаптың ішіне кесе салынбай, бос күйінде көрсетілуі оның қорғаныштық және тасымалдық функциясын визуалды деңгейде ашпайды. Этикетка мәтіні бұйымның жасалу материалына ғана тоқталып, көшпелі тұрмыстағы практикалық қолданылысын толық сипаттамайды. Өзбекстан мемлекеттік тарихи музейіндегі шынықап үлгілері жеке витринада ұсынылып, шай қалта мен қант қалтамен бірге көрсетіледі. Бұл тәсіл шай мәдениетінің заттық кешенін көрсетуге мүмкіндік берсе де, бұйымдардың көшпелі қозғалыс контексті визуалды түрде бейнеленбеген. Бұл тәсіл белгілі бір деңгейде дұрыс болғанымен, экспозицияда функциялық логика әрдайым сақтала бермейді. Кей жағдайларда кесеқап асқа тікелей қатысы

жоқ шаруашылық заттарымен немесе киім-кешек бұйымдарымен қатар қойылады. Сонымен қатар кей экспозицияларда кесеқаптың ішіне кесе салынбай, бос күйінде көрсетілуі де оның мәнін толық ашпайды. Экспонаттың қолдану контексті көрсетілмеген жағдайда, ол көрермен үшін тек «этнографиялық зат» ретінде қабылданады. Мұндай қабылдау оның мағыналық аясын тарылтады. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстан музейлеріндегі кесеқап экспозициялары функционалдық контексті күшейтуді қажет етеді. Экспонатты тек интерьер элементі ретінде емес, көшпелі тұрмыстың тасымал мәдениетін көрсететін құрал ретінде ұсыну - кесеқаптың музейлік бейнесін толық ашудың маңызды шарты.

Ресей музейлеріндегі үлгілер салыстырмалы талдау үшін маңызды дерек көзі. Олар көбіне экспедициялық жинақтар құрамында сақталып, типологиялық бірлік ретінде тіркелген. Қазақстан және Өзбекстан қорларындағы нұсқалармен конструкциялық параметрлері толық сәйкес келеді. Ресей музейлік дәстүрінде бұйым тұрмыстық контекстен гөрі ғылыми-этнографиялық объект ретінде интерпретацияланады. Бұл айырмашылық музейлік бейненің институционалдық сипатта қалыптасатынын көрсетеді.

Нәтижелер

Зерттеу нәтижелері кесеқап коллекцияларының көлемі шектеулі болғанымен, Қазақстан музейлерінде сақталған үлгілердің форма, материал, ұя саны және бекіту жүйесі бойынша айқын құрылымдық-типологиялық бірізділікке ие екенін анықтады. Бұл жағдай кесеқаптың қазақ көшпелі тұрмысына тән орныққан функционалдық модельге сәйкес жасалғанын көрсетеді. Салыстырмалы талдау нәтижесінде Өзбекстан музейлерінде «шынықап», «чиникап» атауымен белгілі бұйымдар қазақ кесеқаптарымен сыртқы пішіні, жасалу материалы, безендірілуі және қолданылу логикасы тұрғысынан елеулі айырмашылық танытпайтыны анықталды. Аймақтық ерекшеліктері киіз бен матадан жасалған, жеңіл әрі икемді шынықап үлгілерінің жиірек ұшырасуы аймақтық шаруашылық ерекшеліктері мен табиғи жағдайларға бейімделудің нәтижесі ретінде қарастырылады. Омбы мемлекеттік тарихи-өлкетану музейі қорындағы ОМК-1669 нөмірлі кесеқап үлгісі

Қазақстан Республикасының Ұлттық орталық музейі қорындағы кесеқаптармен салыстырғанда олардың конструкциялық және функциялық ортақтығын көрсетті. Екі үлгі де сынғыш фарфор және фаянс ыдыстарын тасымалдауға арналған қорғаныштық қызмет атқарған. Материалы мен жасалу тәсілдеріндегі айырмашылықтарға қарамастан, олардың негізгі құрылымдық шешімдері көшпелі орта жағдайындағы тасымал мәдениетінің ортақ ерекшеліктерін бейнелейді. Бұл бұйымдардың жартышар қақпақты, цилиндр пішінді, тері немесе ағаштан жасалған түрлері көшпелі халықтарға ортақ тасымал мәдениетінің нәтижесі екенін дәлелдейді (Бекназаров, 2009:54). Қазақстан, Өзбекстан және Ресей музей қорларындағы кесеқап пен шынықап үлгілерін салыстырмалы талдау олардың аймақтық ерекшеліктеріне қарамастан, мәдени-тарихи тасымал кеңістігінде қалыптасқан ортақ материалдық құбылыс екенін дәлелдейді.

Қорытынды

Мақалада кесеқап пен шынықап үлгілері Қазақстан, Өзбекстан және Ресей музейлерінің материалдары негізінде салыстырмалы музейтанулық талдау объектісі ретінде қарастырылып, олардың көшпелі және жартылай көшпелі түркі халықтарына ортақ, бір мәдени-тарихи кеңістікте қалыптасқан материалдық феномен екені ғылыми тұрғыдан негізделді. Зерттеу кесеқаптың қазақ көшпелі қоғамының материалдық мәдениетінде маңызды орын алған көпқырлы этнографиялық бұйым екенін көрсетті. Кесеқап дәстүрлі тұрмыста тек

сынғыш ыдысты қорғауға арналған техникалық құрал емес, көшпелі өмір салтына тән тасымал мәдениетін, кеңістікті ұйымдастыру логикасын және ас-тамақ жүйесінің құрылымын бейнелейтін мәдени нысан ретінде қызмет атқарады. Пішіні, ұя саны, материал таңдауы мен бекіту жүйесі – көшпелі тұрмыстың практикалық талаптарымен тығыз байланысты қалыптасқан.

Салыстырмалы талдау кесеқап пен шынықап үлгілерінің форма, материал және функциялық логика тұрғысынан айқын типологиялық ұқсастыққа ие екенін анықтады. Бұл дерек кесеқаптың аймақтық ерекшеліктеріне қарамастан ортақ мәдени-тарихи негізде қалыптасқанын дәлелдейді. Музей кеңістігінде кесеқап тұрмыстық қолданудан ажыратылып, этнографиялық экспонат мәртебесіне ие болғанымен, оның бастапқы функциялық және мәдени контексті толық ашыла бермейді. Зерттеу нәтижелері кесеқапты экспозицияда оның қолдану логикасымен байланыстыра көрсету – музейлік бейнесін мазмұнды түрде толық ашудың маңызды шарты екенін көрсетеді.

Қорытындысында, кесеқап жеке этнографиялық нысан және музейлік репрезентация ретінде жан-жақты қарастырылып, оның «құрал – экспонат» трансформациясы заттың мәдени өмірбаяны тұжырымдамасы аясында түсіндіріледі. Зерттеу этнографиялық бұйымдарды музей кеңістігінде функционалдық әрі мәдени мәнін сақтап ұсынудың ғылыми және практикалық маңызын көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Әлімбаев Н., Мұқанов М.С., Арғынбаев Х., 1998. Қазақтардың тіршілікті қамтамасыз ету дәстүрлі мәдениеті: теория мен тарих очерктері. Алматы: Ғылым. 234 б.
2. Әлімбаев Н. (ғылыми редактор және жоба жетекшісі), 2012. Қазақтың этнографиялық категориялары, ұғымдары мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. 3-том. Алматы: РПК SLON. 736 б.
3. Востров В.В., Захарова И.В., 1989. Қазақтың халықтық баспанасы. Алматы: Ғылым. 186 б.
4. Марғұлан Ә.Х., 1986. Қазақтың халықтық қолданбалы өнері. 1-том. Алматы: Өнер. 256 б.
5. Шоқпарұлы Д., 2005. Теріден жасалатын бұйымдарды құрастыру технологиясы. Алматы: Кітап. 120 б.
6. Шоқпарұлы Д., Даркембайұлы Д., 2007. Қазақтың қолданбалы өнері. Алматы: Алматыкітап. 107–109 бб.
7. Гинс Г.К., 1913. Қырғыз ауылдарында: Жетісу өңіріне сапардан очерктер. 332 б.
8. Джанабаева Г.Д., 2019. Орталық Азия халықтарының өнері. Вашингтон. 89 б.
9. Янушкевич А., 1966. Қырғыз даласына саяхаттан күнделіктер мен хаттар. Алматы. 125 б.

10. Бисембаева Л.А., 2019. Жетісу облысы ауыл және село тұрғындарының күнделікті өмірі (1867–1917 жж.). PhD диссертациясы. Алматы. 171 б.
11. Әшім Б., Әжіғали С., 2023. Батыс Қазақстан кешенді этноархеологиялық экспедициясының 2021 жылғы зерттеулерінің кейбір нәтижелері. Отан тарихы. 26-т. №4. 883–898 бб.
12. Бекназаров Р.А., 2009. Қазақтар және шай: тарихи-этнографиялық зерттеу. Этнографиялық шолу. №5. 51–62 бб.
13. Копытофф И., 1986. Заттардың мәдени өмірбаяны: тауарлану үдерісі ретінде. The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective. Кембридж: Cambridge University Press. 64–92 бб.
14. Қистаубаева А.К., 2022. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы жәрмеңкелік сауда. XIV Оразбаев оқулары материалдары. Алматы: Қазақ университеті. 162–168 бб.

References

1. Alimbay N., Mukanov M.S., Argynbaev Kh., 1998. Traditsionnaya kultura zhizneobespecheniya kazakhov: ocherki teorii i istorii [Traditional life-support culture of the Kazakhs: essays on theory and history]. Almaty: Gylm. 234 p. [in Russian].
2. Alimbay N. (scientific editor and project leader), 2012. Qazaqtyn etnografiyalıq kategoriyalar, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuyesi [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and terms]. Entsiklopediya. Vol. 3. Almaty: RPK SLON. 736 p. [in Kazakh].
3. Vostrov V.V., Zakharova I.V., 1989. Kazakhskoe narodnoe zhilishche [Kazakh folk dwelling]. Alma-Ata: Nauka. 186 p. [in Russian].
4. Margulan A.Kh., 1986. Kazakhskoe narodnoe prikladnoe iskusstvo [Kazakh folk applied art]. Vol. 1. Almaty: Oner. 256 p. [in Russian].
5. Shokparuly D., 2005. Teriden zhasalatyn buyymdardy qurastyru texnologiyasy [Technology of manufacturing leather products]. Almaty: Kitap. 120 p. [in Kazakh].
6. Shokparuly D., Darkembayuly D., 2007. Qazaqtyn qoldanbaly oneri [Kazakh applied art]. Almaty: Almatykitap. P. 107-109. [in Kazakh].
7. Gins G.K., 1913. V kirgizskikh aulakh: ocherki iz poezdki po Semirechyu [In Kyrgyz auls: sketches from a journey through Semirechye]. B.m.: b.i. 332 p. [in Russian].
8. Dzhanabaeva G.D., 2019. Iskusstvo narodov Tsentralnoi Azii [Art of the peoples of Central Asia]. Washington: Central Asia Program, George Washington University. 89 p. [in Russian].
9. Yanushkevich A., Dnevnik i pisma iz putesthestvii po kirgizskim stepyam [Diaries and Letters from Travels through the Kirghiz Steppes]. Alma-Ata, 1966. 125 p. [in Russian].
10. Bisembayeva L.A., 2019. Zhetisu oblysy auyl zhane selo turgyndarynyn kundelikti omiri (1867–1917 zhzh.) [Everyday life of rural and village residents of Zhetisu region (1867–1917)]. PhD dissertation. Almaty. 171 p. [in Kazakh].
11. Ashim B., Azhigali S., 2023. Batys Qazaqstan keshendi etnoarheologiyalyq ekspeditsiyasynyn 2021 zhylgy zertteulerinin keibir natizheleri [Some results of the 2021 studies of the complex ethnoarchaeological expedition in Western Kazakhstan]. Otan taryhy – Otechestvennaya istoriya. Vol. 26. No. 4. P. 883–898. [in Kazakh].
12. Beknazarov R.A., 2009. Kazakhi i chai: istoriko-etnograficheskoe issledovanie [Kazakhs and tea: a historical and ethnographic study]. Etnograficheskoe obozrenie. No. 5. P. 51-62. [in Russian].
13. Kopytoff I., 1986. The cultural biography of things: commoditization as process. In: The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective. Ed. A. Appadurai. Cambridge: Cambridge University Press. P. 64–92. [in English].
14. Kistaubayeva A.K., 2022. XIX ghasyrdyn ekinshi zhartysy men XX ghasyrdyn basynda Qazaqstandagy zharmenkelik sauda [Fair trade in Kazakhstan in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century]. In: XIV Orazbaev oquлары материалдары. Almaty: P. 162-168. Qazaq universiteti. [in Kazakh].

Асылбекова Н.О.,¹ *Баудиярова К.Б.¹, Кистаубаева А.К.²

¹Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Национальный центральный музей, Алматы, Казахстан

*e-mail: bkb79@mail.ru

КАЗАХСКИЙ КЕСЕҚАП: МУЗЕЙНОЕ ОТРАЖЕНИЕ КОЧЕВОЙ БЫТОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. Статья посвящена анализу репрезентации образцов материальной культуры традиционного кочевого быта казахов в музейном пространстве. В качестве объекта исследования рассматривается один из традиционных бытовых предметов, широко использовавшихся в кочевом образе жизни, а процесс его трансформации от утилитарного средства повседневного быта к музейному экспонату анализируется в рамках концепции «инструмент – экспонат». Цель исследования заключается в выявлении материальных, функциональных и семантических аспектов традиционного предмета и в его музеологическом осмыслении в экспозиционном контексте. Методологическую основу составляют теория культурной биографии вещей, анализ музейной экспозиции и сравнительно-типологический подход. В качестве исследовательского материала использованы образцы из фондов Национального центрального музея Республики Казахстан, а также аналогичные предметы из музеев Узбекистана и России. Результаты исследования показывают, что данный предмет, применявшийся в кочевом быту, выполнял не только практическую функцию, но представлял собой сложный этнографический объект, обладающий эстетическим, социальным и символическим значением. Установлено также, что при утрате первоначального функционального контекста в музейных экспозициях культурное содержание и смысловые слои предмета раскрываются неполно. В заключение обосновывается значимость представления традиционных бытовых предметов в музейном пространстве в их функциональной, культурной и семантической целостности. В статье кесеқап рассматривается как материальное воплощение адаптационного опыта кочевого быта, сформированного в условиях ярмарочной торговли, а также как объект музейной репрезентации.

Ключевые слова: кесеқап, шынықап, кочевая культура, бытовые предметы, культурная биография вещей, музейная репрезентация, этнографический экспонат, транспортная культура.

Для цитирования: Асылбекова Н.О., Баудиярова К.Б., Кистаубаева А.К. Казахский кесеқап: музейное отражение кочевой бытовой культуры // Мәдени мұра. 2026. №2 (113). С. 51-61 (каз.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2026.v26.i2.04>

N.O. Asylbekova¹, *K.B. Baudiyarova¹, A.K. Kistaubayeva²

¹Al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Republic of Kazakhstan,

²National central museum, Almaty, Republic of Kazakhstan

e-mail: *bkb79@mail.ru

KAZAKH KESEQAP: THE MUSEUM IMAGE OF NOMADIC LIFESTYLE

Abstract. This article analyzes the representation of traditional Kazakh nomadic material culture within museum space. The study focuses on a traditional household object widely used in nomadic everyday life and examines its transformation from a utilitarian tool into a museum exhibit within the framework of the “tool-exhibit” concept. The research aims to identify the object’s material, functional, and semantic dimensions and to interpret its museum

image from a museological perspective. The methodological framework is based on the theory of the cultural biography of things (object biography), museum display analysis, and comparative typological methods. The research materials include collections from the National Central Museum of the Republic of Kazakhstan, analogous items from Uzbekistan and Russia museums. The results show that the keseqap, originally a utilitarian object of nomadic life, possessed not only practical functions but also aesthetic, social, and symbolic significance. The study demonstrates that the loss of its original functional context in museum exhibitions limits the interpretation of its cultural meanings. It therefore emphasizes the importance of presenting traditional household objects through an integrated functional, cultural, and semantic approach. The keseqap is considered both a reflection of nomadic adaptive practices and an object of museum representation.

Keywords: keseqap, shynyqap, nomadic culture, household objects, cultural biography of things, museum representation, ethnographic exhibit, transport culture.

For citation: Asylbekova N.O., Baudiyarova K.B., Kistaubayeva A.K. Kazakh keseqap: the museum image of nomadic lifestyle // Madeni mura. 2026. №2 (113). pp. 51-61 (in Kaz.)

DOI: <https://doi.org/10.47500/2026.v26.i2.04>

Авторлар туралы мәлімет:

Асылбекова Назгүл Оңталапқызы, докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

ORCID: 0009-0009-7441-1383

Баудиярова Құралай Батырбекқызы, тарих ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан.

ORCID: 0000-0001-6341-8664

Кистаубаева Айгүл Қадырбекқызы, тарих ғылымдарының кандидаты, ҚР Ұлттық орталық музейінің бөлім жетекшісі, Алматы, Қазақстан.

ORCID: 0000-0002-0192-6214

Сведения об авторах:

Асылбекова Назгуль Онталаповна, докторант, КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

ORCID: 0009-0009-7441-1383

Баудиярова Куралай Батырбековна, кандидат исторических наук, старший преподаватель КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

ORCID: 0000-0001-6341-8664

Кистаубаева Айгуль Кадырбековна, кандидат исторических наук, заведующий отдела Национального центрального музея РК, Алматы, Казахстан.

ORCID: 0000-0002-0192-6214

Information about authors:

Asylbekova Nazgul Ontalapovna, PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

ORCID: 0009-0009-7441-1383

Baudiyarova Kuralai Batyrbekovna, Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan.

ORCID: 0000-0001-6341-8664

Kistaubayeva Aigul Kadyrbekovna, Candidate of Historical Sciences, Head of the Department at the National central museum of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan.

ORCID: 0000-0002-0192-6214